

УДК 323.1(47):811.161.2

Інна Ренчка**МОВНЕ ВІДОБРАЖЕННЯ ПРОЦЕСІВ ФОРМУВАННЯ
РАДЯНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ**

Політична ідентичність залежить від ідеологічної системи, соціально-економічних і політичних трансформацій, а також ціннісно-моральних імперативів певного суспільства. У радянському суспільстві в умовах відсутності політичної свободи та повноцінного політичного життя, під впливом тоталітарної ідеології, яка пронизувала всі сфери життя соціуму, вибудовувався особливий тип політичної свідомості та політичної ідентичності.

Різні аспекти політичної ідентичності постійно привертають увагу вітчизняних та закордонних учених. Зокрема, В. Землюк з'ясовує основні чинники формування політичної ідентичності в Україні в радянський період [1]. Процеси формування ідентичності української нації осмислює Л. Нагорна [3]. Своє бачення проблеми трансформації етно- і національної ідентичностей пропонує О. Майборода, вказуючи на «кризу радянської ідентичності» та постановляючи «нової ідентичності української нації» [2].

З огляду на актуальність проблеми впливу держави на формування ідентичностей та враховуючи її міждисциплінарний характер, вона потребує подальшого дослідження. Недостатньо вивченими є мовні маніпуляції, за допомогою яких влада скеровувала процеси формування суспільної свідомості.

Метою доповіді є висвітлення питання впливу радянської ідеології на формування політичної ідентичності населення та розкриття особливостей відображення цих процесів у мові.

Усвідомлення людиною себе як частини радянської спільноти формувалося політичною системою СРСР упродовж усього періоду його існування. За допомогою різних засобів пропаганди культивувався міф про могутність Радянського Союзу, «в якому побудований найпрогресивніший суспільний лад», мирно співіснують різні народи на засадах «свободи, рівності і братерства» [5, с. 143]. Інтернаціоналізацію проголошували провідною тенденцією в розвитку радянського суспільства.

Такі ідеологічні настанови знаходили відображення у структурі та змісті словникових статей тлумачних словників та енциклопедичних видань радянської доби. Зокрема, позитивна цінність лексеми «інтернаціоналізм» підкреслювалася розлогим визначенням, що свідчить про важливе значення, яке надавалося цій номінативній одиниці: «**ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗМ**, у, *чол.* Принцип міжнародної солідарності пролетаріату та всіх трудящих, що впливає з усвідомлення ними єдності своїх корінних інтересів у боротьбі за соціалізм і комунізм; відстоювання свободи та рівності всіх народів, боротьба за дружбу й співробітництво між ними, проти шовінізму та націоналізму. *Духом справжнього інтернаціоналізму пройнята Радянська Конституція* (Радянська Україна, 5.XII 1956, 1)» [4, IV, с. 38].

Натомість концепт «націоналізм» відповідно до панівних у радянському суспільстві ціннісних уявлень набув негативної конотації [4, V, с. 232]. Вживання в дефініції ідеологічно забарвлених атрибутів «реакційна» і «буржуазна», експресивів «зверхність», «пригнічення», «ворожнеча» та наведення цитат із праць Леніна і програми КППС, які підтверджували та конкретизували «правильність значення», забезпечувало усвідомлення мовцями цієї лексеми як ворожого комуністичній ідеології терміна.

Наслідком втілення в життя курсу на «злиття націй» стало проголошення постанови нової історичної спільноти – радянського народу. У СУМі тлумачення лексеми «народ» доповнене цитатою з «Матеріалів ХХІV з'їзду...» й увиразнене політизованими ілюстраціями з різних джерел: «*Дальший розвиток усіх союзних республік зміцнить відносини взаємодопомоги і співробітництва між ними, ще більше зцементує монолітну дружбу народів СРСР* (Комуніст України)» [4, V, с. 174].

Позанаціональна ідентичність радянського народу формувалася на російській основі. «Злиття націй», що передбачало й «злиття мов», а насправді їх асиміляцію, мало своїм наслідком позбавлення національних мов можливості вільно розвиватися, нівелювання їхніх самобутніх рис, виправлення їх відповідно до російських мовних норм і законів. Заборонними заходами проти мов народів Радянського Союзу, зокрема української, комуністична верхівка позбавляла їх можливості стати основним елементом творення національної ідентичності. Зрештою, національна самосвідомість була пригамована, і для більшості колишніх радянських людей по-

літична ідентичність не була пов'язаною з національною ідентифікацією.

Засобами масової інформації та пропаганди в СРСР витворювалася картина світу, у якій був чітко проведений поділ на дві частини – світ соціалізму та світ капіталізму. Семантичною домінантою протиставлень була стійка аксіологічна опозиція «свій / чужий», яка накладалася на сприйняття різних суспільних явищ, надаючи їм позитивну або негативну оцінку. Показовим у цьому відношенні є протиставлення радянського соціалізму «західній» демократії як антинародному суспільному ладу, що відобразилося й у словниках [4, II, с. 239; V, с. 175].

Базове ідеологічне розмежування на «своїх» і «чужих» втілювалося в конструюванні образу ворога. Поняття «ворог» у СУМі представлено двома видовими номінаціями: «**Внутрішній ворог** – той, хто заподіює шкоду всередині країни, вороже ставиться до існуючого ладу; **зовнішній ворог** – той, хто зазіхає, нападає на країну ззовні, порушуючи її кордони» [4, I, с. 739]. Постійний пошук ворога був одним із засобів посилення морально-політичного тиску на суспільство та ізоляції країни від зовнішнього світу.

Отже, у формуванні радянської політичної ідентичності не бралися до уваги культурні, етнічні чи національні чинники державотворення, оскільки констатувалося майбутнє «злиття націй» та постання на світовій політичній арені нової інтернаціональної спільноти – радянського народу. Пропагуючи тези про «дружбу народів», режим спрямовував свої зусилля на руйнацію національної свідомості, заміну почуття належності до конкретної нації безнаціональною ідентичністю. Процеси, які відбувалися в суспільстві, отримували своє віддзеркалення в мові, що трансформувалася залежно від ідеологічних настанов і водночас була інструментом здійснення влади.

Література:

1. Землюк В. П. Політична ідентичність в Україні в період кризи «розвинутого соціалізму» і здобуття державної незалежності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / В. П. Землюк. – К., 2007. – 18 с.
2. Майборода О. М. Проблеми і перспективи національного конструювання в сучасній Україні / О. М. Майборода // Українська політична нація: проблеми становлення : зб. наук. ст. ; за ред.

М. М. Розумного (заг. ред.), М. Т. Степика, В.М. Яблонського. – К. : НІСД, 2012. – 384 с. – С. 14–23.

3. Нагорна Л.П. Національна ідентичність в Україні / Л. П. Нагорна. – К. : ІПіЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України, 2002. – 271 с.

4. Словник української мови: в 11 т. / за ред. І.К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Т. I–XI.

5. Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія / за заг. ред. акад. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1973. – 438 с.